

Küzdelem a peremen – az ó-romániai magyarság

Makkai Béla: *Magyarok temetője, Ó-Románia. A regáti magyarság a dualizmus kori nemzetpolitikában*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 2021. 462 oldal

Mindig figyelemre és tiszteletre méltó, ha valaki peremhelyzetben élő kisebbségi csoportokkal foglalkozik. Szakmai szempontból azért, mert egy „divatos” történeti kérdéssel foglalkozó munkának is nehéz manapság a szélesebb olvasóközönség érdeklődését kivívnia; egy marginalizált kisebbségi csoportot kutatni pedig csak nagyon elszánt hivatástudattal lehet. Emberi szempontból pedig azért elismerésre érdemes, mert a kisebbségi csoport tagjai érezhetik azt, hogy végre valaki velük is foglalkozik, végre valakinek ők is fontosak. Ennek a szakmai és emberi feladatnak a súlya egyáltalán nem könnyű, és erre vállalkozott Makkai Béla, aki ezen peremhelyzetben élő kisebbségi magyar csoportok történetének évtizedek óta szakavatott és elismert kutatója.

Makkai kutatásainak eredményei a horvátországi és az ó-romániai magyarság történetével ismertetik meg az érdeklődő olvasót. Jelen kötet nívója a szerző eddigi ó-romániai kutatásainak a szintézise, monografikus feldolgozása a dualizmus kori magyar kormányok regáti magyarokkal kapcsolatos nemzetpolitikájának. Makkai bő két évtizede publikál ebben a témában, így a mostani munkáját számos tudományos és ismeretterjesztő publikáció és előadás alapozta meg. Monografikus szinten a Trianon előtti határon túli magyar sajtóról írt, 2016-ban megjelent munkája tekinthető jelen kötete közvetlen előzményének.¹ Tanulmányában pedig több esetben összehasonlítóan tudta bemutatni a szlavóniai és a romániai „akciók” történetét.

* A szerző történész, a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa. E-mail: marchut.reka@tk.hu

¹ Makkai Béla: *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt. Bukaresti és eszéki magyar lapok az identitásörzés és kisebbségi érdekvédelem szolgálatában (1860–1918)*. Budapest: Média-tudományi Intézet, 2016.

Könyve kiléptet minket a Kárpát-medencéből keletre, ahol a moldvai és a havasalföldi, azaz a regáti magyarokkal találkozhatunk. Véleményem szerint azonban úgy beszélünk erről a kisebbségi csoportról, ahogy az nem létezett, mert teljesen más társadalmi, kulturális, gazdasági helyzete és identitása volt a moldvai csángóknak, mint például a Bukarestben vagy Havasalföld más városaiban élő magyaroknak, és ők maguk sem tekintettek magukra egységes kisebbségi csoportként. A román állam szintén nem kezelte őket kisebbségként: a moldvai csángók évszázadok óta honosak voltak a román fejedelemségben, a Havasalföldön élők többnyire idegen állampolgárok vagy hontalanok voltak. Ha a két világháború közötti előzmények után megfogalmazott brubakeri triadikus modellt vesszük alapul, akkor harmadik faktorként a magyar államnak a Regátban élő magyarokhoz való viszonyát kell megnéznünk. Ha ezt a triadikus modellt egy háromlábú székhez hasonlítjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy Makkai a munkájában elsősorban ezt a harmadik „lábát” tárja elénk; erre utal a könyv alcíme is: *A regáti magyarság a dualista nemzetpolitikában*. Innen nézve, e harmadik „láb” perspektívájából tudunk regáti magyarságról beszélni.

A könyv főcímét Thirring Gusztáv demográfus gondolata ihlette: *Magyarok temetője, Ó-Románia*; a címlapon pedig egy magyar katonának a sírköve látható. Úgy gondolom, hogy nem volt szerencsés választás a főcím és a címlapfotó, azzal együtt sem, hogy értem, mit akart a szerző kifejezni vele. Makkai nyilvánvalóan arra akart utalni, hogy a Román Királyságban a magyarokra az asszimilációs veszélyből eredő etnikai identitásvesztés várt. Ezzel egyrészt az a gond, hogy csak az etnicitás szemszögéből tekintünk a kisebbségi csoportra, másrészt nem teszünk különbséget erőszakos és természetes asszimiláció között. Az asszimilációval elveszithet egy embert egy nemzet, egy etnikai közösség, de identitásának számos más vonatkozásában az egyén továbbél egy másik közösségben, és a többes kötődés is kialakulhat nála. Ha Ó-Románia valóban a magyarok temetője lett volna, akkor mostanság aligha kellene megszervezni a moldvai csángó gyerekek magyar oktatását, vagy már rég nem járhatnánk Bukarestben magyar nyelvű istentiszteletre és misére.

A könyvnek három mottója van: az egyik az ó-romániai magyarság, a másik a magyar állam, a harmadik pedig egy ismert magyarországi román hangját visszahangozza a Bukaresti Híradó, Klebelsberg Kunó és Gozsdu Manó szavaival. Ezzel Makkai mintegy keretet ad a munkájának, mely szerint a külhoni magyarok támogatása Magyarország erkölcsi joga és kötelessége, és ez a románoknak is érdeke saját maguk fennmaradásához. A szerző megfogalmazza azt a tételt, hogy a Szent István-i befogadó attitűd a történelem során kevésbé bizonyult hatékonynak, mint a fizikai és mentális erőnlétre apelláló balkáni felfogás, mely a túlélést tekinti legfőbb céljának. Azonban, amint azt a bevezetőből is megtudjuk, ez a fajta szemlélet a magyar állam részéről csak a 19–20. század fordulójától jelentkezett, elsősorban Klebelsberg Kunó és Darányi Ignác felfogásának köszönhetően. Azt megelőzően a magyar kormány inkább erkölcsileg elmarasztalóan tekintett a megelőzhető gondok miatt a Regátba menekült honpolgáira, és emiatt nem is különösebben

foglalkozott velük. A kettejük képviselte politikai gondolkodásnak a részét képezte a kivándorolt magyarok későbbi hazatelepítésének a terve is, melynek feltételeit a javuló gazdasági körülmények teremthették volna meg. Addig pedig az egyházon és az oktatáson keresztül, a sajtójuk támogatásával kívánta segíteni azok nemzeti identitásának megőrzését. A Regátban őshonos moldvai magyarság körében azonban a magyar kormányoknak sem egyházi, sem kulturális vonalon nem sikerült előrelépést elérniük. Budapest Kárpátokon túli akcióprogramjával csak az osztrák–magyar állampolgárságúakat és az időközben hontalanná váltakat kívánta segíteni, az évszázadok óta Moldvában élő csángók mindebből kimaradtak.

A kötet forrásbázisát a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában megtalálható „Romániai akció” iratai, a Református Zsinati Levéltár külügyi iratai között lévő „Oláh-moldvai misszió” anyaga és a korabeli helyi (bukaresti) sajtó adja. Makkai kellő kritikával használja a témához kötődő szakirodalmat, és ahol szükséges, precízen, pontosan árnyalja vagy cáfolja az eddigi megállapításokat. Munkája tulajdonképpen a 19–20. század fordulóján meginduló és az I. világháborúban véget is érő „Romániai akció” történetét, körülményeit, lehetőségeit és korlátait mutatja be.

A téma tárgyalását a szerző a kivándorlás okait feltáró és a demográfiai viszonyokat elemző fejezettel vezeti be. A gazdaság megélénkülése a dualizmus korában a fejletlen peremvidékeken a megtermelt javak elosztásának aránytalanságai és a demográfiai robbanás miatt nem volt érzékelhető. A szakemberhiánnyal küszködő Románia kifejezetten várta a Kárpátok túloldaláról érkező szegény kétkezi munkásokat. Különbféle vállalkozási és adókedvezményekkel csábították a román földön megélhetést kereső munkaerőt. Ez csak a század végére változott meg, amikor a román állam már védte a hazai munkaerőt a külföldiekkel szemben.

A román történetírásnak az az álláspontja, hogy Romániában 1918 előtt nem éltek nemzetiségek, Ó-Romániában csak románok éltek. Tudjuk, hogy ez a megállapítás nem igaz, hiszen ezzel többek között azt mondja, hogy a Moldvában élő csángók is románok, a Regátba kivándorolt osztrák–magyar állampolgárságú magyarokat pedig egyszerűen külföldieknek tekinti, hiszen nem vagy csak nagyon nehezen kaptak román állampolgárságot, így 10 év után többnyire hontalanná, „bozgorrá” váltak. De ugyanígy jártak az askenázi zsidók, németek, bolgárok, lipovánok stb. is. Ennyit eddig is világosan láttunk. Azonban Makkai Béla demográfiai adatai még ennél is többet árulnak el. Megtudhatjuk, hogy az ó-romániai városok lakosságának egyharmada idegen volt, 13 román városban pedig kisebbségben éltek a román állampolgárok. Ezzel Makkai egyértelmű cáfolatát adja a román történetírás megállapításának.

Míg kezdetben a regátiak szívesen fogadták az Erdélyből érkező munkaerőt, néhány évtized múltán az „idegenek” egzisztenciális marginalizálódásuk okán is lenézett népelemmé váltak. A perifériára szorulásuk elkerülése végett sokan inkább asszimilálódtak a románságba. A magyar kormányzat a századfordulón kezdett el

foglalkozni ezzel a jelenséggel. A Széll-kormány idején indult meg a titkos nemzetvédelmi program „Az idegenbe vándorolt magyar honosok gondozása” néven, melynek része lett az 1901-ben kezdődő „Romániai akció”. E program szellemi atyja Klebelsberg Kunó, akkor a Miniszterelnökség III. ügyosztályának vezetője lett, aki a Monarchia nagyhatalmi státusára hivatkozva egyrészt erkölcsi kötelességének tartotta a „hazátlanok” felkarolását, másrészt úgy vélte, hogy a nagyhatalmi pozícióból adódóan olyasmit is megtehetünk, amit magunkkal szemben nem tűrnénk el. Emiatt a következő években a „Romániai akció” a Szlavóniai, Bukovinai és Boszniai akció követte.

Ehhez természetesen támogatókat kellett keresni. A reménysugarat a román ortodox egyház túlsúlyától szabadulni próbáló regáti katolikus egyházmegyei vezetés adhatta. Joseph-Xavier Hornstein bukaresti érsek bizonyos feltételekkel késznek mutatkozott az együttműködésre. Ahhoz, hogy erről a folyamatról pontosabb képet kapjunk, jó lett volna, ha a szerző a katolikus egyházi levéltárak anyagát és a Szent László Társulat MNL OL-ban őrzött iratait is felhasználja. Az akció további sikerét jelenthette, hogy a magyar kormányköröknek sikerült meggyőzniük Ferenc Józsefet, hogy támogassa a regáti magyarok segélyezésének ügyét. Erre diplomáciai okokból is szükség volt. A király feltételül szabta, hogy túltengő nacionalizmus megnyilvánulásáról szó sem lehet. Makkai felrója, hogy a „magyarfóbiában szenvedő” (66.) román politikai elite az erdélyi románság helyzete miatt nem lehetett számítani. Ez egyrészt így igaz, másrészt viszont talán hozzá lehetett volna tenni, hogy a román szempontból kudarcos „memorandum-ügy” még oly friss volt a románok emlékezetében, hogy nyilván gátat jelentett a magyar kormány romániai segélyezési programjának a támogatásában.

A következő hat nagyobb fejezetben Makkai Béla azt veszi sorra, hogy ez az akcióprogram mit jelentett az egyházi életben, az oktatásban, az egyesületek szintjén, a gazdasági élet területén és a sajtóügyben. Ezeknél a munka gerincét adó fejezeteknél világosan kitűnik, hogy a szerző mennyire nehéz helyzetben volt, ha a regáti magyarokról akart az olvasónak képet adni. Ez önhibáján kívül nem sikerült. Egyrészt a már fentebb említett helyzet miatt, mert a moldvai csángók és a havasalföldi magyarok sok mindenben különböztek; másrészt a forrásadottságok miatt, mert a moldvai csángókról alig szólnak a felhasznált dokumentumok, ami egyben mutatja a „Romániai akció” irányát is, melyben a már évszázadok óta Moldvában élő csángók csak marginális szerepet kaptak. Viszont emiatt nem tartjuk szerencsésnek a szerzőnek a regáti magyarokra vonatkozó általános megállapításait, mert azok sokkal inkább a Havasalföldön és Munténiában élő magyarokra vonatkoznak.

Az egyházi életéről, egyházszervezetről szóló fejezet azért is különösen fontos, mert megmutatja azt a törésvonalat, mely a katolikus–református szembenállásból adódóan a magyar kormány támogatáspolitikájának is kerékkötője volt. „[...] bekövetkezett az, amitől Budapest mindig óvva intette a feleket: egy idegen nemzet szorításában a regáti magyarság – jórészt »exportált«, felelőtlen értelmisége miatt

– ismét két szemben álló világnézeti táborra szakadt.” (122.) Úgy gondolom, hogy ez nem a regáti magyarságra, hanem csupán a havasalföldre igaz, a moldvai csángók között nem volt felekezeti különbség. A „Romániai akció” két ága, a katolikus és a református közötti versengés már a kezdetektől fogva jelen volt. A Miniszterelnökség ezt nem nézte jó szemmel, igyekezett ezeknek az ellentéteknek az élet tompítani, nemegyszer úgy, hogy nem vett róluk tudomást.

Makkai írja, hogy a századfordulón a bukaresti római katolikus Barátok templomában már csak egy magyar pap szolgált, ha azonban nem tesszük hozzá, hogy a többi pap nem román volt, hanem német és lengyel származású, akkor ez elferdítheti a képet, mert a magyar szót ebben a templomban nem a román papok, hanem a németek és a lengyelek szorították vissza. És meg kell említenünk azt is, hogy bár Hornstein püspök felhívta a magyar kormány figyelmét arra, hogy a Regátban élő katolikusok 9/10-e a Monarchia alattvalója, ez azonban nem azt jelenti, hogy mindannyian magyarok lettek volna. Jelentős számú német is élt a Regátban, akik szintén osztrák–magyar állampolgárságúak voltak. A Barátok templomának anyakönyvei világosan megmutatják, hogy a hívek döntő többsége magyar és német nemzetiségű volt. Érdekes lenne összehasonlítani a havasalföldi magyarok és németek helyzetét, az egymáshoz és a román államhoz fűződő viszonyát.

Makkai több esetben – így az oktatási kérdésben is – párhuzamot von a regáti magyarok és az erdélyi románok helyzete között. Ezeket a recenzens nem tartja helyénvalónak, a sérelmi narratíva továbbéltetését szolgálják. A kötetben olvashatjuk: „fontos megjegyezni, hogy a hazai románság tetszése szerint tarthatott fenn több ezer anyanyelvi felekezeti iskolát anélkül, hogy annak igazgatásába, tantervi követelményeibe a magyar hivatalosság beleszólt volna”. (130.) Ehhez mindenképpen hozzá kell tenni két lényeges szempontot: az egyik az állampolgársági státusz különbözősége (az erdélyi románok nemzetiségnek számítottak, a havasalföldi magyarok pedig idegen állampolgároknak vagy hontalanoknak), a másik szempont pedig az, hogy az egyházi iskolák autonómiájába az állam kevésbé szólhatott bele, függetlenül annak felekezeti és etnikai hovatartozásától. Az 1907-es, a nemzetiségek körében hírhedt „Lex Apponyi” azonban ezt az autonómiát erősen csorbítva az oktatás minden terén előírta a magyarosítás különböző formáit, és nem csupán arról szólt, hogy az államnyelv ismeretén kívánt javítani. És persze azt is hozzátehetjük, hogy a „Lex Apponyi” semmivel nem várt el radikálisabb magyarosítást, mint a romániai 1896-os népoktatási törvényt négy ízben (1901, 1903, 1908, 1909) módosító Spiru Haret körrendelete a románosítás terén.

Néhány oldallal odébb újabb párhuzamot von a szerző a magyarországi románokkal (140.), akiknek a századfordulón csak alig tizede beszélte az államnyelvet. A lábjegyzetben találhatunk egy összevetést 1910-es adatok alapján, melyek szerint a németek és a horvátok sokkal nagyobb arányban beszéltek magyarul. Ez így önmagában azonban félrevezető összehasonlítás, mert a magyarországi németeknek és a horvát közösségnek más volt a társadalmi szerkezete, mint a romának.

Előbbiek a polgárosodásban jóval előrehaladottabbak voltak, mint a románok, így iskolázottságuk sem összevethető, ami szorosan összefügg azzal, hogy mennyire beszélnek az államnyelvet. A társadalmi pozíció sokkal erősebb faktor volt ebben a kérdésben, mint az etnicitás. Ugyancsak fontos lenne megemlíteni azt is, hogy a Berzeviczy-féle 1904-es törvényjavaslattal szemben nemcsak a románok, hanem a szászok és a szerbek is hallatták hangjukat. Ezeknek a nemzetiségeknek természetesen nem azzal volt gondjuk, amire Makkai hivatkozik, miszerint a miniszterelnök egy titkos levélben arra hívta fel Berzeviczy figyelmét, hogy a külföldi állampolgárok ne tanuljanak kötelezően magyar nyelvet mint tantárgyat. Ezt ők nem is ismerhették. Ők a törvénytervezet alap gondolatát sérelmezték, mely kimondta, hogy a közoktatás „az államfenség integráns része”, és mint ilyen, az iskolák felállításának és fenntartásának joga, valamint a pedagógus-utánpótlás nevelése az állam feladata.² Ezzel a felekezeti iskolák jogkörét csorbították, és a nemzetiségeknek az iskolái döntő többségben egyházi kézen voltak. A törvénytervezetet nemcsak a nemzetiségek, hanem minden felekezet elutasította.³ Így Csernoch János hercegprímás is a Képviselőházban tartott beszédében azt mondta, hogy az állam létesítsen iskolát saját pénzén ott, ahol akar, de ne folytasson „irtóháborút” a felekezeti iskolák ellen.⁴

Az 1896-ban hozott és 1901-ben módosított román közoktatási törvény alapján a magyar felekezeti iskolák csak magyar honosságú gyermekeket fogadhattak. Ezzel elestek a magyar nyelvű oktatás lehetőségétől azok a tanulók, akik „hontalanok” vagy román állampolgárok lettek. Felmerül a recenzióban a kérdés, vajon tudjuk-e számszerűsíteni, hogy a tárgyalt időszakban hány egykori osztrák–magyar állampolgár lett „hontalan” vagy román állampolgár? Fontos lenne annak a kérdésnek a megválaszolása is, hogy a helyi magyar értelmiségnek milyen kapcsolata volt az osztrák–magyar követtel, mennyire számíthattak a segítségére?

A migráció hullámszásának köszönhetően az asszimilációs folyamatok mellett a magyar kisebbségi csoport gyarapodása és közösségképződése is megtörtént. Ezek azonban csak igen rövid életű próbálkozások voltak. Egy ilyen esetet olvashatunk a Galați melletti Sărdaru község kendergyárában dolgozó magyar munkások iskolai igényével kapcsolatban, akik alig fél év múlva már hazaköltöztek, otthagynak a gyárat és a települést. „A sardaru magyar iskola ügye így végleg elintézetlen maradt” – írja Makkai; a sardaru magyar iskola ügye végleg elintéződött – mondja a recenzió. Ezt az esetet azért is emeltem ki, mert felveti azt a ma is releváns nemzetpolitikai kérdést, hogy vajon nemzeti kisebbségnek tekinthető-e az alig néhány hónapra vagy évre idegenbe költözők. Ezért is volt nagyon nehéz felbecsülni

² Köte Sándor: Az 1868-as népiskolai törvény „revíziójára” tett kísérletek a századforduló idején. *Pedagógiai Szemle*, 1961/4. 340–347.

³ Gali Máté: *Berzeviczy Albert élete és munkássága 1853–1936. Doktori disszertáció*. Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger, 2017. 127.

⁴ Képviselőházi Napló 1901, XXVIII. kötet, 92–102.

a regáti magyarok számát, és ez a nehézség ma is fennáll a bukaresti magyarok számának meghatározásánál.

Az egyesületi élet tárgyalása azért is különösen fontos, mert az fokmérője a társadalom polgárosodásának és kulturális, gazdasági erejének. Makkai könyvéből gazdag egyesületi élet képe tárul elénk, ennek pozitívumát azonban árnyalja az a tény, hogy mind a fővárosban, mind vidéken az egyesületeken belül és azok között is sok volt az ellenségeskedés és pártoskodás. Mondhatjuk azt, hogy a törésvonalak az élet minden terén jelen voltak. A magyar kormány nem törekedett arra, hogy a „Romániai akció” programjába bevonja a civil szerveződések támogatását. A Miniszterelnökség úgy gondolta, hogy csak az együttműködésre képes, konstruktivista egyéneket akarja támogatni, és többször felhívta az egyesületek figyelmét, hogy szabaduljanak meg a „megbízhatatlan” elemektől. Persze felmerül a kérdés, hogy vajon kit és mi alapján minősítettek Budapestről megbízhatónak vagy megbízhatatlannak.

A Monarchia közjogi kettősségéből, a birodalmi és a nemzeti érdek egyezőségéből és különbözőségéből fakadóan is nehézkes volt a regáti magyarság anyagi támogatása. A magyar miniszterelnöknek meg kellett győznie az uralkodót arról, hogy miért fontos a külhoni magyarok segítése. Az ó-romániai magyarság gazdasági erejének erősítésére az agrártárca bukaresti szakértője is programot dolgozott ki. A budapesti politika egyértelműen azzal számolt, hogy a regáti magyarok az anyaországi helyzet kedvező alakulása folytán vissza fognak települni, tehát csak ideiglenesen szándékoztak a kivándoroltak gazdasági helyzetét stabilizálni, amint ez egy Makkai által idézett összefoglalóból kiderül. (235–236.) És emiatt tudjuk megérteni azt is, hogy a magyar kormány több esetben nem foglalkozott érdemben a regáti magyarokat ért sérelmekkel. A kivándoroltak egyre inkább azt gondolták, hogy „Ahol a kenyér, ott a haza”. Makkai ezúttal kemény értékítéletet fogalmaz meg, elfogadhatatlan, cinikus álláspontnak tartja ezt, sőt a „szakítás, az átpártolás hűtlensége” (226.) bélyeget ragasztja erre a hozzáállásra, és elutasítja a többségi társadalomba való integrálódást, mint a kivándoroltak egyik választott egzisztenciális útját. A szerző egész munkájára jellemző objektivitásra való törekvés ez esetben megbicsaklott, itt az ítélező történész hangját hallhatjuk.

A következő nagyobb fejezetben a sajtó szerepéről olvashatunk. Makkai Béla nagyon otthonosan mozog ebben a témában, korábbi kutatásai során a sajtó alapos vizsgálatát végezte el. Megtudhatjuk, hogy a szakmai hozzáértés hiánya, a dilettantizmus jellemezte a sajtóéletet. Azok a feszültségek, pártoskodások, amelyekről már az előző fejezetekből képet kaphattunk, átszótték a sajtó helyzetét is. A magyar kormány anyagi támogatása fejében lojalitást várt el a szerkesztőktől, de azt nem kapta meg. Számára nem volt megfelelő a *Bukaresti Magyar Újságnál* a katolikus lelkész Bálint János személye, mert nem tartották elég lojálisnak, ezért 1903-ban Poliány Zoltán lapszerkesztő, a kormány embere került az újság élére, akit a sajtófejedelem Rákosi Jenő ajánlott. Az új főszerkesztőnek vállalnia kellett azt is, hogy

az anyaországi lapokban nem cikkezik a regáti magyarok ügyes-bajos dolgairól, azaz segít leplezni a belső feszültségeket. Poliány megfelelt a várakozásoknak, és rövid időn belül a „Romániai akció” kulcsfigurájává vált. Botlása 1906 derekán történt, amikor a lapban elmarasztalta az akció református ágának vezetőjét, Újváry István esperest, és ez az ellenségeskedés továbbra is fennmaradt, maga a lap pedig 1908-ban megszűnt, Poliány a „szlavóniai akció” kulcsembere lett.

Makkai megfogalmazása szerint „kéretlen versenytárs” volt a *Romániai Hírlap*. Scheier Németh Ignác kertész és virágkereskedő indította útjára ezt a lapot 1907 novemberében, teljes anyagi és politikai függetlenségben. Makkai szerint egy helyi igényeket kielégítő, a magyar nemzeti gondolathoz lojális kisebbségi sajtóorgánium volt, melynek egyetlen hibája a versenytárs lejáratása volt. Poliány és Scheier Németh nem kímélték egymást a lap hasábjain sem. Poliány áthelyezése után kérdéssé vált a magyar kormány számára, hogy vajon a *Romániai Hírlapot* állítsák-e be a kormány új szócsövénév, vagy a *Bukaresti Magyar Újság* élére keressenek embert. Scheiernek azonban nem sikerült megnyernie a kormány bizalmát, és a küzdelemben belefáradva 1910-ben megszűntette a lapját. Ezt követően a Romániai Magyar Újság és a Bukaresti Magyar Hírlap volt a magyar kormány szócsöve a világháború végéig.

Külön fejezetet kapott a *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára*, egy kalendárium, mely a tömegtájékoztatás legelfogadottabb és leghatékonyabb eszköze lett. Elkészítésére a Julián Egyesület kapott megbízást. A szerkesztést és a kiadást Poliányra bízták. A román király, I. (Hohenzollern) Károly koronázásának 40 éves jubileumára rendezett nemzetközi kiállításon a kalendárium nagydíjat nyert a királyhoz lojális hangvétele miatt. A naptár kilenc vidéki városban is kapható volt. Poliány áthelyezése azonban a Naptárra is kedvezőtlen változásokat hozott, főleg a lap terjesztése okozott problémát. 1916-ig működött.

Ezt követően Makkai Béla az ösztöndíjak rendszerét tárgyalja, ami azért is különösen fontos, mert a magyar kormány így akarta biztosítani a regáti magyarok értelmiségi rétegének és szakemberállományának a képzését. A predeali és berecki diákokotthonok, az iparostanoncok képzései mind ezt a célt szolgálták. Kissé más jellegű, de ide tartozott az árvákról és félárvákról való gondoskodás is.

Az I. világháború új kihívások elé állította a magyar támogatáspolitikát is, a Regátban élő magyarok számára pedig a menni vagy maradni kérdése lett égető. A korábban megbecsült székely munkaerő a századfordulóra már a „senkiházi”, „bangyen” bélyeget kapta meg Ó-Romániában. A társadalmi megbecsültség hiánya ösztönözte is a regáti magyarokat a visszatelepedésre. Ezt a folyamatot nehezítette meg az osztrák–magyar állampolgárság visszaigénylésének procedúrája, továbbá az, hogy a visszatelepedésre jelentkezőket a magyar állam világnézeti alapon rostálta meg. Ezenkívül az anyaország biztos megélhetést sem tudott kínálni a hazatelepedni szándékozóknak. Emiatt sok „hontalan” inkább a román állampolgárságot választotta vagy a tengerentúlon keresett új lehetőséget.

Az I. világháborút tárgyaló fejezetben újra szerepet kap az egyleti élet, az egyházi élet és az oktatás helyzete. Az egyleti élet terén a szórakoztatás és a segélyakciók szervezése volt a két meghatározó tevékenység. Az egyházi életben a korábban fennálló feszültségek továbbra is fennmaradtak, de a helyiek adakozásából felépült a Szent Ilona templom, melyben ma már magyar nyelvű misézés nincsen, de a festett üvegablakokon lévő magyar szentek és az adományozók neve jelzik az alapítók kilétét. Az egyházi források használatának egyoldalúsága miatt míg a református lelkészek, leviták és iskolaszolgák internálásáról olvashatunk, addig a katolikus papokéről semmit, holott 1916-ban őket is internálták Moldvába, Domnești-be és Huși-ba. Arról ugyan ír a szerző, hogy a református és a katolikus épületek a román állam kezére kerültek, arról viszont nem, hogy ez azért történhetett meg, mert ellenséges állam tulajdonában lévő ingatlanoknak számítottak, és ezért a román állam zárta ezeket.

Nagyon izgalmas az a történet, ami arról szól, hogy a háborúban ideiglenesen felülkerekedett Monarchia a Szentszékkal kötött konkordátum révén igyekezett volna egyházi befolyását növelni Romániában. Tervei között szerepelt egy magyar püspök kinevezése a jászvásári egyházmegye élére, ahol a püspöki szék a háború kitörésétől betöltetlen volt. A kutatói kíváncsiság kelt a recenzensben hiányérzetet, illetve vet fel kérdést, hogy vajon milyen lépések történtek ennek érdekében.

Az oktatást jelentősen nehezítette, hogy a tanítókat behívták katonának, az ösztöndíjasok pedig nem tudtak eljutni képzési helyükre. A fejezetben található táblázatok nagyon jók és informatívak, segítik a téma megértését.

Az összefoglalás és a kitekintés rendkívül jó köztörténeti fejezet, mely kontextusba helyezi az egész témát, ezért talán szerencsésebb lett volna ezzel a résszel kezdeni a könyvet. A Bánffy-korszak nemzetpolitikai mérlegét megvonva látható, hogy maga Makkai is mennyire küzd azzal a kérdéssel, vajon milyen nemzetpolitikát kellett volna folytatni. „Ebből a nézőpontból a Bánffy-éra nagy visszatetszést keltő »nemzetvédelmi« intézkedései ugyan demokratikusnak aligha, viszont feltétlenül okszerűnek nevezhetők, hiszen a bomlasztó szándékok letörésére, az államegységet veszélyeztető centrifugális erők megfékezésére irányultak. Kendőzetlenül magyar érdekű lépései és yers módszerei azonban tovább gyengítették a nemzetiségek közös hazába vetett bizalmát. Holott a belső összetartás erősítése talán további haladékat adhatott volna a Szent István-i állam területi épségének megőrzéséhez.” (401.) Makkai éles kritikával illeti a magyar arisztokráciát és a gazdasági elitet, mely kerékkötője volt egy nagyvonalú szociálpolitikának, ami a nemzetiségek centrifugális erejét is enyhíthette volna.

A kötetet a szerző a „Romániai akció” mérlegével zárja, melyről azt mondja: „tekinthetjük úgy is, mint a darwinista létharc kelet-európai epizódját”. Ennek a harcnak az élet „csak” az tompítja – fűzi hozzá a recenzens –, hogy Budapest lemondott az asszimilációnak leginkább kitett moldvai csángók gondozásáról.

Makkai Béla kötete hiánypótló, olyan témát dolgoz fel, mely a történészek látókörének is a peremén van. Az olvasó nagyon olvasmányos, informatív (az igen tartalmas lábjegyzetekkel együtt), szakszerűen megírt alpművet tarthat a kezében.

E recenziót pedig aligha lehetne jobb gondolatokkal zárni, mint amiket Makkai Béla fogalmazott meg, és amikkel a recenzens is teljes mértékben egyetért: „S mennyivel célra vezetőbb lenne, ha egy ilyen széles körű kutatást a szomszéd népek tudományosságával karöltve végeznénk el, s jutnánk szélesebb összefüggésekben olyan dialektikus felismerésekre, hogy saját kulturális örökségét ápolva melyik náció milyen sikerrel szerzett érvényt saját politikai érdekeinek; s ugyanakkor mennyire volt megengedő, elfogadó más népek hasonló törekvéseivel szemben. [...] Mert a közös munka így válhat tárgyilagos (kár)felméréssé saját mulasztásainkról, túlkapásainkról, s olykor elbukó, de akár követésre méltó kezdeményezéseinkről is. Eredményeinket szembesítve így juthatunk előítéletektől mentesített, érvényes ön- és szomszédságismerethez.” (439.) Makkai Béla nem lát erre reális esélyt, a recenzens viszont azt mondja, úton vagyunk...